

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԻՐԱԿԱՑԻՒՆ ԵՐԱԶԸ

Բանասերներու ծանօթ է Անանիա Շիրակացիին անունը՝ որ է. դարու գիտնական Հայ եկեղեցականներէն մին է։ Իր ուսումն ըրած է Տրապիզոնի մէջ՝ ժամանակին նշանաւոր յոյն վարդապետներէն Տրեփիկոսի ձեռքին տակ՝ որ լաւ հայերէն ալ գիտէր։ Անոր ունեցած այս առաւելութենէն օգտուելով Շիրակացիին՝ անշուշտ կանոնի կրցաւ վարդանալ յունարէն լեզուի մէջ, և արտաքին գիտութեանց համար ալ հաւասարապէս զօրանալ։

Ութամեայ շրջանով հետեւեցաւ Շիրակացիին ուսումնական այն ծրագրին՝ որ Բաղեակ գիտութեանց ամփոփումն էր, այսինքն Թուրքանութեան, Երկրաչափութեան, Աստղաբաշխութեան և Երաժշտութեան։ Յետոյ եկաւ իր բնագաւառը, ուր բազմաթիւ ուսանողներ ժողովեց իր շուրջը, սակայն անոնք երկարժամանակեայ աշխատութեան մը շրջանը դեռ չաւարտած՝ մէկիկ մէկիկ ցրուեցան իր քովէն, վասնզի ժամ առաջ Ուսման կոչուեցաւ տեղը բռնած էր զիրենք, ու մտաւոր զբաղումները չկրցան դարման մը ըլլալ ա՛յն ձանձրոյթին՝ որ իրենց ջիղերը կը խզրատէր։ Շիրակացիին այն օրէն սա տխուր գաղափարն ունեցաւ՝ թէ «Հայերն իմաստ և գիտութիւն չեն սիրեր, այլ ծոյլ են ու ձանձրացող»։

Մենք հոս նպատակ չունինք ցոյց տալու թէ ի՞նչ էր իսկապէս Շիրակացիին ունեցած գիտութեան արժէքը, և ո՛չ ալ դատապարտելու՝ տասնեակ տարիներու շրջանէ մը փախչող ուսանողներու անհամբերութիւնը, որոնք՝ միւս կողմանէ՝ պարսաւանքով ալ խօսիլ չխղճեցին իրենց վարդապետին նկատմամբ, ինչպէս ինքը կը գանգատի։ Բաւական կը սեպենք միայն պատմել իր երազը՝ որ գիտնական հանգամանք մը ունի գէթ ա՛յնչափ՝ որչափ կըրնայ ունենալ մտածութիւններն առարկայացնող երազ մը։

Այնպիսի դարու մը մէջ՝ յորում ընդունուած գիտական ծանօթութիւններու սահմանէն դուրս բան մը խորհիլը կամ խօսիլը ալլափառութեան հետ շատ չուտով կրնար շփոթուիլ, միտքերու այն կրաւորական վիճակին մէջ՝ յորում լաւագոյն ողջմտութիւնն էր խնդիր չյուզել կամ չհետադօտել՝ թէ ի՞նչ բանի վրայ դրուած են արդեօք երկրին հիմերը, «Զի այս և ասոնց նման խնդիրները, ինչպէս կը զրէր երբեմն Ս. Բարսեղ (Վեցօրէք, ձառ. ա.), կրնային ցնորեցնել միտքն ու իմացականութիւնը և ճշմարտութեան հեռանալու պատճառ ըլլալ»։ Այո՛, այդպիսի դարու մէջ Շիրակացիին չէր գաղբեր իր ուղեղն այդ հարցերով տանջելէ, թէպէտ և անբաւական մնաց քայլ մը առաջ տանելու իր ժամանակին գիտութեան ընթացքը։

Եկեղեցւոյ հայրերուն մէջ հերքման նիւթ եղած կարեւորագոյն հարցերէն մին ալ սա էր՝ թէ հակոսնեաներ կայի՞ն արդեօք, այսինքն՝ երկրին թէ՛ վրան և թէ՛ տակը (հասարակ բացատրութեան մը համեմատ) բնակիչներ կամ կենդանիներ և այլն կը գտնուէին։ — այս խնդրին զոյգ կ'ընթանար նաև երկրին զնդաձեւութիւնը —։ Արդ՝ Շիրակացիին խօսելու ատեն հակոսնեաներու նկատմամբ, (Աստղաբաշխութիւն, յաղագս երկրի) նախ արտաքին փիլիսոփաներու կարծիքները յառաջ կը բերէ, որոնք կը վարդապետէին՝ թէ ինչպէս ճանձերը խնձորի մը շուրջը՝ այնպէս են մարդիկ ալ երկրին բոլորտիքը և այլն. ապա կը ջրէ այդ ենթադրութիւններն իբրև մեծ անմտութիւն, և Աստուածաշունչ մատենին իբրև հակառակ տեսութիւններ։ Բայց յետոյ անմիջապէս՝ այդ նիւթին վերաբերմամբ իր երբեմն ունեցած տարակուսանքը միամտութեամբ կը խոստովանի ըսելով. «Պէտք է որ յայտնեմ ձեզի թէ այս խնդրին համար ես տարակոյսներ ունեցայ, թէպէտ և մարգարէներէն՝ Աստուածաշունչէն և Եկեղեցւոյ վարդապետներէն ուսած էի թէ հակոսնեաներ չկան. սակայն ինծի շատ հաւանական կ'երեւէր անոնց գոյութիւնը, և իմ այս մտածումիս անհամաձայն չէի նշկատեր Աստուածաշունչ զիրքը։ Պատիւ Շիրակացիին, որ մտքին առաջին կապանքը պիտի յաջողէր քակել՝ եթէ ուրիշ խորհրդաւոր հանգոյցներ զինքը չկաշկան-

դէին: Հետագայ դարերուն մէջ՝ մեծ դրժ-
ւարութեամբ և երկարատե պայքարներով
վերջնականապէս լուծուած գտած այդ խն-
դիրը կանուխէն պիտի կրնա՞ր ուրեմն ըս-
տեղծել Շիրակացին: Աստուածաշունչի և
գիտութեան մէջ համաձայնութիւն մը են-
թադրելով, թէպէտ և դժբախտաբար մեզի
անծանօթ մնացած են իր այն ձեռնարկու-
թիւնները՝ որոնցմով այդ հաշտութիւնը կը
կարծէր իրական ընել: Երազ մը սակայն
բաւական եղաւ իր խորհուրդները խախ-
տելու. ահա ինչ որ կը պատմէ ինքը. «Մի՛
եպերէք զիս, սիրելիներ, ծածկագէտը զի-
տէ թէ չեմ ստեր: Առաւօտ մը ժամերգու-
թեան ատեն՝ երբ Ս. Եւզինէոսի վկայա-
բանին մէջ (ի Տրապիզոն) կ'աղօթէի, և
այս մտածումով միտքս կը ծփար, քունը
վրաս ծանրացաւ: Երազիս մէջ կը տես-
նէի՝ թէ արեւը ծագած պահուն դէպի եւ-
կիր կ'իջնէր. յառաջ վազեցի և գրկեցի
զայն. ոսկի մազերով՝ անմօրուս պատանի
մըն էր նա, և շրթունքներն ալ ոսկեզօծ.
ճերմակ ու փայլուն հանդերձներ հագած
էր, ու սաստիկ լոյս մը կ'ելնէր իր բերնէն:
Ըսի իրեն՝ թէ շատո՞նց ի վեր փափաքս էր
իրմէ բան մը լսել: Օն ուրեմն, պատմէ՛
ինձի. «Երբ մեզմէ ծածկուիս դուն՝ որո՞ւ
կ'երթաս լոյս սփռելու. երկրի տակ ուրիշ
կենդանիներ կ'ան թէ ո՛չ: Նա պատասխա-
նեց. Ո՛չ, այլ լեռներուն և ափափայ ձո-
րերուն ու անոնակ անձաներուն լոյս կու-
տամ»: — Խեղճ Շիրակացին տրտմութեամբ
արթնցաւ իր քունէն. ճիշտ չէ՞ր արեւուն
պատասխանը, սուտ կը խօսէր հովեռական
նուազին այն դիւցազնը «որ ամէն բան զի-
տէր և ամէն բան կը տեսնէր»: Բայց ե-
րազի մէջ երկնքի մեծ լուսաւորին տուած
սուտ վկայութենէն յետոյ, արթնութեան
մէջ եկեղեցւոյն մեծ լուսաւորներէն մին
համարուող վարդապետը (Տիւքիկոս) սխալ
վկայութեամբ միեւնոյն կարծիքը պիտի
հաստատէր: Շիրակացին սրտի յուզումով
պատմեց իր երազը Տիւքիկոսին. — «Ինձի
ինչո՞ւ չէիր հարցնէր, ըսաւ յոյն վարդա-
պետը, դժկամակելով անշուշտ որ հայ վար-
դապետը յանդուգն բաներ սկսած էր որո-
ճալ իր մտքին մէջ. և չարիք մը խելու-
փութկոտութեամբ՝ վար առնել տուաւ Ամ-
փիլոքոսի օրբայ մեկնութիւնը. բացաւ զայն,
ու ցոյց տալով անոր մէջէն մէկ երկու նշա-

նակելի համարներու բացատրութիւնը՝ որ
հակոսեցանքնու ըմբռնումին հակառակ
կ'ելնէին՝ լռեցուց Շիրակացին: Մէկ վայր-
կեանի մէջ՝ գէթ դէմանդիմանութեան ու-
ժով մտածուած բան մը զոհ գնաց սա ան-
խելք համոզումին թէ «պէտք էր հաւա-
տալ մեծ վարդապետին ու անոր նմանե-
րուն»: Կ'երեւի թէ նոյն օրը երկրաշարժի
խնդիրն ալ միջադէպ մը եղաւ, սակայն
Սաղմոսին մէկ բանաստեղծական տողովը
ա՛յն ալ գտաւ իր լուծումը Տիւքիկոսի բեր-
նին մէջ. «Ո հայի յերկիր և տայ դողալ
սմա» (Սաղմ. ՃԳ. 31). — Շիրակացին ալ
պահ մը դողաց. . . յաղթութիւնը Տիւքի-
կոսի կողմէն էր:

Սխալ իմացուած հեղինակութիւններ
ո՞րչափ կը ծայրատեն միտքը: Եթէ Շիրա-
կացին ծնած ըլլար այնպիսի միջավայրի
մը մէջ՝ ուր փոխանակ արեւը երազելու՝
կարենար զննել զայն, Տրապիզոնի Ս. Եւ-
զինէոսը ո՛չ նուազ նշանաւոր պիտի ըլլար
իրմով՝ որչափ եղաւ Պիտայի եկեղեցին Գա-
լիլէոսով:

Հակոսեցանք՝ եւթադրել վարի կողմը
երկրին՝ որ շատերու համար Մովսէսի շի-
նած տապանակին ձեւն ունէր՝ վտանգաւոր
էր արդարեւ, ինչպէս ըսինք, և դայթա-
կղեցուցի՛չ՝ պարզ հաւատացեալի մը հա-
մար: Նոյնպէս երկրին գնդաձեւութիւնը
պաշտպանող փիլիսոփաներն իսկ բարինե-
րու կարգը դասել՝ նուազ անխոհմ յայ-
տարարութիւն չէր՝ ինչպէս համարձակե-
ցաւ ընել Շիրակացին: Զէ՞ մի որ ամենուն
պատասխանը տուած էր արդէն Լակտան-
տիոս. «Անոնք որ հակոտնեաներու գոյու-
թիւնը կը պնդեն, կը զրէր նա իր Ասուա-
ծային Ամմանագրութիւնէ գործին մէջ,
խելք ունի՞ն արդեօք: Ո՞վ կրնայ համոզ-
ուիլ որ ոտքերնին վեր ու գլուխնին վար
մարդիկ կան, կամ թէ ամէն ինչ որ կեցած
է հոս՝ հոն կախուած ըլլայ, կամ անձրեւն
ու կարկուտը վեր ելնելով իյնան. . . ալ
ի՞նչ հարկ զարմանալու՝ թէ Բարեւոն իր
կախաղանաւոր բուրաստաններն ունեցաւ՝
որոնք աշխարհի հրաշալիքներէն մին էին,
քանի որ փիլիսոփաները ծովեր՝ քաղաք-
ներ ու լեռներ կը կախեն»: Օգոստինոսն
ալ նոյն բանը կրկնեց տարբեր բացատրու-
թիւններով. իսկ Գաղայի Պրոկոպիոս ե-
պիսկոպոս (Զ. դար) աւելի հանճարեղ ձեւ-

նարկ մը գտաւ հակոտնեաներու գոյութիւնը՝ ինչպէս նաեւ երկրի գնդաձեւութիւնը մերժելու համար. «Եթէ հակոտնեաներ գտնուէին, կ'ըսէր նա, պէտք էր որ Յիսուս Գրիստոս անոնց ալ երթար» (1):

Շիրակացիէն հազիւ դար մը վերջը՝ իրլանտացի երէց մը հակոտնեաներու կարծիքին մէջ այլ ընդ այլոյ ենթադրութիւններ ալ մուծելով՝ պաշտպանեց զայն, բայց Պոնտիփակիոսի թելադրութեամբ քիչ մնաց որ պապը եկեղեցական բոլոր պատիւներէն զրկէր զինքը: Ուրիշներ ալ յետոյ իբրեւ կասկածելիներ իրենց հաւատքին մէջ՝ այդ խնդրին վերաբերմամբ դատապարտութենէ զերծ չկրցան մնալ:

Դպրոցական փիլիսոփայութեան ժամանակամիջոցին՝ զիտական այսօրինակ վէճեր՝ որոնք Ս. Գրքին յայտնապէս հակառակ ըլլալու բնութիւնն այլեւս չունէին, տակաւ դադրեցան մահ սպառնացող վտանգներ ըլլալէ: Մեծն Ալբրեք (ԺԳ. դար) ընդունեցաւ հակոտնեաներու գոյութիւնը՝ թէպէտեւ իր կարծիքին դէմ ուժգին զինուեցան ծիրանաւորն Տ'Ալլի և եպիսկոպոսն Տոսգատ, հիմնուելով Ս. Պօղոսի առ Հռովմայեցի թուղթին Ժ. Գլ. 18 համարին վրայ. «Ընդ ամենայն երկիր ել բարբառնոց (աւետարանչաց), և ընդ ծագս Տիեզերաց խօսք նոցա»: ու կը պնդէին՝ թէ կարելի էր որ այնպէս ըլլար, այսինքն՝ մինչև Տիեզերքին ծայրերն աւետարանիչներու խօսքը հնա՛ր էր որ տարածուէր՝ եթէ հակոտնեաներ գտնուէին:

Այս ամէն սնոտի ու քմահաճ առարկութիւններուն ջախջախիչ հերքումը տուին աշխարհի շուրջը կատարուած ճամբորդութիւններն և տիեզերական գիւտերը:

Վա՛խ որ մեր հանճարեղ Շիրակացին իր արեւափառ երազէն խաբուեցաւ. Տիեզերիկոսի աւանդական ազդեցութեան լուծը կրող այդ հզօր միտքը՝ տարակոյս չկայ թէ եւրոպական զիտութեան մէջ զուգընթացիկ շարժման հաղորդ պիտի կրնար ընել զմեզ՝ եթէ Լինցի Գիմնասիոնին մէջ աշակերտած ըլլար Բէրլէրի մը:

Սակայն՝ ենթադրելով պահ մը թէ այդպիսի պատրաստութեամբ ներկուռ՝ աշակերտել ուղած ըլլար Շիրակացին իր շուրջը հաւաքուողները, կրնայի՞նք վստահ ըլլալ թէ անոնք պիտի չցրուէին իր քովէն մէկիկ

ՊԼՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐԿԱՅ ՏԱՃԱՐԸ

(ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽՈՐԳ ԹԻՒՆ)

Ս. ՏԵՂԵԱՅ ՀԱՐՅԸ

1517-ին Սէլիմ առաջինի ձեռքով Պաղեստինը Թուրքերէն նուաճուելով կը կըցուէր Օսմանեան կայսրութեան, ասով երեւան կուգար Ս. Տեղեաց հարցը որ նախ սկիզբ առաւ Պրանչիսկեաններու և Յոյնեան միջև, և ապա ԺԺ. դարուն կցուեցաւ Արեւելեան հարցին:

Յոյներ՝ վայելելով Օսմանեան հպատակութեան բոլոր առաւելութիւնները, կը ջանային զրկել Պրանչիսկեանները իրենց առանձնաշնորհեալի գիրքէն, չունենալով հանդերձ հակազդող զօրաւոր վաւերագրեր, անոնք դարձեալ յաջողեցան քանի մը նախարարներու մեղսակցութեամբ ձեռք ձգել Օմար (638) և Մուսլիմ (681) խալիֆաներու կեղծեալ ֆէրմաններու օրինակները: Այս կեղծեալ փաստաթուղթերով և առատ կաշառքով անոնք Թուրքերէն կը պահանջէին Սրբավայրին դանազան մասերը, որոնք 1630-էն մինչև 1637 թուականը վեց անգամ սեպհականատէր փոխած են, շնորհիւ այն մեծագումար կաշառքներուն որոնք կը տրուէին կաշառակեր Մուրատ Դ. ինքնակալին (1623–1640):

Անկասկած, Պրանչիսկեաններ պիտի չը կրնային երկար գիմանալ այս վէճին որ ընթացք կ'առնէր էնթրիկներով և նենգու-

մէկիկ, կամ իրենց հասարակ պարսաւանքներուն հետ պիտի չխառնէին նաեւ կրօնական ամբաստանութեան մը մոլեռանդ գանգատները... Ո՛չ, ո՛չ, «ծոյլերն ու ձանձրացողներն» որոնք Ռաբբի կոչուելու տենդէն բռնուած՝ կ'արհամարհեն իմաստ եւ գիտութիւն, միշտ միեւնոյն դատապարտութիւնը պիտի կրէին Շիրակացիէն, թէ իսկ անոր երազը տեսակ մը յայտնութիւն ուզէին մեկնել...:

Ե. Ե. Դ.